

UDK 329(497.11)"1889"
323.281(497.11)"188"

Mirko Popović
Beogradska otvorena škola,
Beograd

“NARODNI ODISAJ” I DOLAZAK NARODNE RADIKALNE STRANKE NA VLAST

Rezime: Prilog se bavi proučavanjem nasilja koje je pratilo dolazak Narodne radikalne stranke na vlast u Srbiji 1889, kao ekstremnim primer obrasca nasilja nad političkim protivnicima koji se obnavljao i pre i posle “odisaja”. Ispituju se individualni i kolektivni, institucionalni i strukturni elementi koji su doprineli zamahu represije, kao i uticaj ovog događaja na razvoj političke kulture u Srbiji

Ključne reči: “Narodni odisaj”, Narodna radikalna stranka, Napredna stranka, represija

Odnos vlasti i opozicije u velikoj meri pokazuje stepen razvijeno-
sti parlamentarnog sistema i nivo političke kulture jednog društva. U
uređenom društvu političke borbe odvijaju se na polju ideja i program-
skih načela, dok represija nad političkim protivnikom ukazuje na sla-
bost institucija i iskvarenost političkog sistema. Jer ako bismo pošli od
klasičnog razlikovanja između dobrih i izopačenih oblika političkog po-
retka, onda bismo mogli reći da se samo u izopačenim oblicima vlastiti
građani označavaju i progone kao neprijatelji.¹ Represija nad političkim
protivnikom predmet je razmatranja u ovom tekstu. Preciznije, pažnja
je posvećena progonu pristalica Srpske napredne stranke od strane par-
tije na vlasti, Narodne radikalne stranke,² odnosno pojavi koja je osta-
la upamćena kao “narodni odisaj”. Cilj je da se preispita odgovornost
vladajuće partije i zloupotreba državnog aparata prilikom sprovođenja
represije nad političkom manjinom.

1 Kosta Čavoški, *Neprijatelj*, Enciklopedija političke kulture, Beograd 1993, str. 791.

2 Narodna radikalna stranka prvi put je uzela učešće u vlasti 1. juna 1887. u tako-
zvanom “saveznoj vladi” koju je obrazovao Jovan Ristić. U vladu su ušla četiri
ministra liberala i četiri radikala. U tekstu ćemo obratiti pažnju i na ulogu Srp-
ske liberalne stranke u narodnom odisaju.

Kriza političkog sistema i odnos snaga

Do eskalacije nasilja moglo je doći samo u uslovima ozbiljne političke nestabilnosti, a srpska država nalazila se u drugoj polovini osamdesetih godina XIX veka upravo u takvom stanju. Projekat političke modernizacije društva, koji je pokrenula vlada Milana Piroćanca³ (1880), zaustavljen je u jesen 1883. Milan Piroćanac je podneo ostavku, a vladu je ubrzo obrazovao Nikola Hristić,⁴ koji je činom raspuštanja skupštine poništio izbornu volju i nastavio da vlada bez parlamenta. Usledila je Timočka buna i surov obračun kralja Milana sa pobunjenim narodom i Radikalnom strankom, koja je i bila organizator pobune. Parlamentarni život, u prethodnom periodu uzdrman stalnim sukobom između Napredne i Radikalne stranke, potpuno je zamro. Rat sa Bugaraskom 1885. i poraz srpske vojske na Slivnici uzdrmao je vlast krune, a teret odgovornosti za besmisleno vođeni rat pao je na ionako nepopularnu vladu Milutina Garašanina. Ratno stanje u zemlji potrajalo je sve do aprila 1886. i ukinuto tek pet dana pre glasanja za skupštinu.⁵

Situaciju je dodatno komplikovala kriza u vladarskom domu. Nastojanje kralja Milana da se razvede od kraljice Natalije potresalo je iz korena političku scenu Srbije. Ustavno pitanje i sva druga važna politička pitanja stajala su u senci sukoba u vladarskoj porodici. Možda je najbolji opis stanja u državi i nivoa političke kulture koji je tadašnje srpsko društvo doseglo dao Živan Živanović u uvodu drugog toma *Političke istorije Srbije u drugoj polovini XIX veka*. Autor je, naime, primetio da je “država u pojmovima prosta sveta postala neka vrsta parničnog imanja, koje se drži ili upušta ne po nekom ustavnom ili parlamentarnom redu i pravu, već na osnovu, sasvim kao kakvo seljačko dobro oko koga se seljaci biju koljem i oružjem; vlast državna javila se u očima naroda kao neka vrsta samovoljnog egzekutora i nasrtača na građane i u pogledu njihovih građanskih prava i građanskih dužnosti...”⁶

Zloupotrebe državnog aparata postale su uobičajena pojava. Koliko se svest političke elite promenila, govori i stav Milutina Garašanina prema pitanju slobode izbora. Garašanin je, kao ministar unutrašnjih dela, poslao raspis okružnim načelnicima pred izbore od 30. novembra

3 Milan Piroćanac, osnivač i vođa Srpske napredne stranke, predsednik vlade 1880-1883.

4 Nikola Hristić, ministar unutrašnjih poslova u vreme kneza Mihaila, predsednik vlade 1883-1884. Nalazio se na čelu vlade u vreme Timočke bune.

5 “Pritisak vlasti bio je takav da, po mišljenju austrougarskog poslanika, ni jedan jedini izbor nije bio zakonit”, navodi reči austrougarskog poslanika S. Jovanović, u: S. Jovanović, *Vlada Milana Obrenovića*, knjiga 2, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, 5, Beograd 1990, str. 294.

6 Živan Živanović, *Politička istorija Srbije u drugoj polovini devetnaestog veka*, knjiga 2, Beograd 1924, str. 8.

1880, gde strogo osuđuje svaki pokušaj zloupotrebe od strane vlasti.⁷ Sedam godina kasnije, Garašanin je, da bi dobio skupštinsku većinu, bio spreman da tera s policijskim pritiskom do krajnje mere. U raspisu koji je uputio policijskim vlastima pred izbore pisalo je: “svaki neuspeh izbora smatraću kao neiskrenost i neuspeh policijskih organa”.⁸

Represija nad političkom manjinom svoj vrhunac je doživela u periodu od 1887. do 1896. godine, kada je u obračunima koji su imali političku pozadinu stradalo oko 400 pristalica Srpske napredne stranke. U tom periodu naprednjaci su ostali skoro izvan zakona, bez ikakve zaštite od napada svojih protivnika.⁹ Posebnu pažnju privlače događaji iz juna 1887, kada se odigrao najveći pogrom naprednjaka, i napad na zbor Srpske napredne stranke 14. maja 1889. u Beogradu.

Pravda u narodnim rukama

“Veličanstvenim narodnim odisajem” nazvala je radikalska štampa¹⁰ događaje posle pada vlade Milutina Garašanina¹¹ i dolaska na vlast liberalno-radikalne vlade na čelu sa Jovanom Ristićem. Ovaj izraz imao je da znači oslobođenje od sedmogodišnjeg pritiska, posle koga je narod “odahnuo”, odnosno dao izraza svom dugogodišnjem trpljenju, patnji i srdžbi. “Odisaj” se manifestovao kroz narodne svečanosti i deputacije koje je iz unutrašnjosti primala nova vlada. Ovo stanje razuzdane veselosti u jednom trenutku pretilo je da parališe rad ministarstva, pa je ministar unutrašnjih dela, liberal Radivoje Milojković, bio prinuđen da interveniše kako bi deputacije prestale. Ipak taj “odisaj” se vrlo brzo izmetnuo u hajku na naprednjake. Nemiri su počeli već prve noći kada je narodna masa demonstrirala ispred kuća vođa naprednjaka Milana Piroćanca i Milutina Garašanina.¹² Kod Garašaninove kuće došlo je do

-
- 7 Ministar ističe da bi “svaki nedozvoljen uticaj koji bi se klonio na to, da pomuti slobodu i nezavisnost izraza volje naroda u ovom poslu bio predmet osude kao nezakonit i neustavan.” Navedeno prema: Jaša Prodanović, *Istorija političkih stranaka i struja*, knjiga 1, Beograd 1947, str. 440.
 - 8 Slobodan Jovanović, *Vlada Milana Obrenovića*, knjiga 2, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, 5, Beograd 1990, str. 294.
 - 9 Stojan Novaković, *Dvadeset godina ustavne politike u Srbiji*, Beograd 1912, str 30-31. Iako su naprednjaci još jednom imali priliku da obrazuju vladu, 1894, na čelu sa Stojanom Novakovićem, napadi na njih nisu prestali. Na dugotrajnost ovog političkog progona ukazuje i Slobodan G. Marković, Grof Čedomilj Mijatović, Beograd 2007, str 174.
 - 10 Ovaj izraz pojavio se u radikalskom listu *Odjek*, neposredno nakon formiranja savezne vlade liberala i radikala.
 - 11 Milutin Garašanin, državnik, jedan od vođa Srpske napredne stranke i predsednik nekoliko naprednjačkih vlada pod kraljem Milanom Obrenovićem.
 - 12 Milan Piroćanac, *Beleške*, priredila Suzana Rajić, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 2004, str. 365.

sukoba kada je neko kamenicom razbio prozor. Garašanin je odgovorio hicima iz revolvera i tom prilikom ranio jednu osobu.¹³ Ipak do pravih krvavih obračuna nije došlo u Beogradu nego u unutrašnjosti. Linč naprednjaka nije obuhvatio celu zemlju: masovni napadi izvršeni su u požarevačkom, ćuprijskom, aleksinačkom i zaječarskom okrugu – zapravo okruzima gde su radikali imali neprikosnovenu većinu. U tim oblastima nasilje se širilo kao zaraza. U ostalim delovima zemlje dolazilo je samo do pojedinačnih napada. U *Videli*, listu napredne stranke, objavljen je 24. juna spisak postradalih naprednjaka. Broj žrtava “narodnog odisa-ja” 1887. bio je 140 ubijenih, otprilike isto toliko zlostavljanih, bilo je oko 50 slučajeva rušenja naprednjačkih domova i 70 slučajeva paljevi-na.¹⁴ Ubistva su počinjena na vrlo brutalan način. Nad telom polumrtvog opštinskog pisara u Bobovi Jovana Živkovića igralo je kolo, zabeleženi su slučajevi da su žrtve naticane na ražanj ili premlaćivane kocem. Stradale su čitave porodice,¹⁵ Prilikom novog talasa nasilja 1889. mnoge porodice su prebegle u Rumuniju.¹⁶ Posebno zadovoljstvo masi je pričinjavalo zlostavljanje. Najčešći oblik zlostavljanja bilo je jahanje naprednjačkih prvaka. Mestimično su žrtve pružale otpor, što je u vladinim novinama predstavljano kao izazivanje i žrtve su proglašavane krivcima.

Nasilje je trajalo nekoliko nedelja i za to vreme reakcija vlasti je bila nedopustivo mlaka. Optuženi za zločine su tvrdili da im je rečeno da za 15 dana mogu činiti šta im je volja sa naprednjacima a da za to neće odgovarati.¹⁷ Ako vlast nasilje nije podsticala, u svakom slučaju nije ništa učinjeno da se nasilnici obuzdaju. Izvesnog Gaju Miloradovića, koji je optužen za teška zverstva, islednici su uhapsili pa ga ubrzo pustili.¹⁸ Objašnjenje koje je pružala vladina štampa da su napadi činjeni iz osвете za Timočku bunu ne stoji, jer ćuprijski i požarevački okrug u Timočkoj buni nisu stradali. I da je bila u pitanju osveta, opet je nejasno zašto je policija tolerisala stanje potpune anarhije u jednom delu države. Drugi talas terora izbio je u samoj prestonici, 14. maja 1889.¹⁹ Masa je narsnula na glavni zbor Srpske napredne stranke, u bašti Velike pivare.

13 Slobodan Jovanović, *Vlada Milana Obrenovića*, str. 320-321.

14 Pored *Videla*, popis svih stradalih u višegodišnjem progonu objavio je Čedomilj Mijatović 1897 (*Beli orlovi*, Ilustrovani kalendar za godinu 1897). Uporediti i S. Jovanović, *Vlada Milana Obrenovića*, str. 320-321.

15 Latinka Perović, *Politički protivnik kao neprijatelj, Istorija i sećanje. Studije istorijske svesti*, str. 71. U svojim beleškama za jun 1887. Milan Piroćanac opisao je nekoliko slučajeva ubistava i terora: M. Piroćanac, *Beleške*, str. 371-379.

16 Latinka Perović, *Politički protivnik kao neprijatelj*, str. 72.

17 M. Piroćanac, *Beleške*, str. 373.

18 Latinka Perović, *Politički protivnik kao neprijatelj*, str. 71.

19 Na vlasti je od 22. februara 1889. bilo čisto radikalsko ministarstvo na čelu sa Savom Grujićem.

“Čim su se naprednjaci na zbornu mesto okupili i rad počeli, primećena je neka nagomilanost dečurlije i drugih sumnjivih lica, prvo oko okolnih plotova, a posle i po susednim ulicama. Čule su se neke zviždaljke i kroz granje je poletao po koji kamen.”²⁰ Kada je zbor završen, na okupljene su poletele kamenice “kao po nečijoj komandi”.²¹ Napad kamenjem ponovljen je nešto kasnije na stotinak naprednjaka, koji su ostali na ručku u Velikoj pivari. Potom je masa jurnula na naprednjake, koji su spas potražili u unutrašnjosti kafane. Uskoro se na licu mesta pojavio i upravitelj grada sa žandarmima, u pratnji ministra unutrašnjih dela Koste Taušanovića. Prilikom izlaska naprednjaka iz Velike pivare, pod pratnjom policije, došlo je do novog sukoba i zasipanja kamenicama. U jednom trenutku opalio je revolver i oboren je jedan od napadača. Na to je neko iz mase uzviknuo: “Ubi ga Garašanin!”. Milutin Garašanin je jedva izvukao živu glavu pred razbesnelom masom i sklonio se u zgradu ministarstva unutrašnjih dela.²² I pored intervencije policije i samog ministra, batinanje se proširilo po celom gradu. Hvatan je svaki dobro odeven čovek iz unutrašnjosti i bijen. Trgovac, seljak, pop, činovnik, sve je to bilo izloženo rulji, koja je bez zazora i bez obzira tukla i prebijala sve odreda.²³ Ni maltretiranje naprednjaka u prestonici nije moglo proći bez, već ritualnog, jahanja.²⁴ Nemiri su trajali i 15. maja, a onda se prestonica umirila, nakon što je vojska izašla na ulice. Bilans uličnih sukoba prema zvaničnim izveštajima bio je: 20 povređenih žandarma, 11 naprednjaka i četiri izgrednika, od kojih je jedan umro.²⁵ Za razliku od 1887, ljudskih žrtava, izuzev jednog napadača, nije bilo. Ipak, poruka je bila jasna. Ni pod ustavom iz 1888. za naprednjake nije bilo mesta u političkom delovanju. Od slobode pojedinca i prava na slobodno političko udruživanje, što je bila okosnica programa Srpske napredne stranke iz 1880, nije ostalo ništa.

Narodni odisaj i odsustvo odgovornosti

Govoreći o prvim danima savezne vlade, Živan Živanović je primetio da je “narodni odisaj” pratio sve radikalne vlade, ali da je počeo

20 Živan Živanović, *Politička istorija Srbije u drugoj polovini devetnaestog veka*, knjiga 3, Beograd 1924, str. 35.

21 Slobodan Jovanović, *Vlada Aleksandra Obrenovića*, knjiga 1, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, 10, Beograd, 2005, str. 211.

22 Garašanin je noć nakon nemira proveo sa porodicom u beogradskoj tvrđavi, strahujući za svoju bezbednost. Kasnije je Garašanin pozvan pred sud pod optužbom za ubistvo, ali je oslobođen zbog nedostatka dokaza.

23 Živan Živanović, *Politička istorija Srbije u drugoj polovini devetnaestog veka*, knjiga 3, Beograd 1924, str. 36.

24 *Isto*.

25 Slobodan Jovanović, *Vlada Aleksandra Obrenovića*, str 215.

odmah posle završetka sedmogodišnje naprednjačke vladavine i prvog dolaska radikala na vlast, što je psihološki ponajviše razumljivo.²⁶ Simbolično, političko nasilje je obeležilo dolazak radikala na vlast i kao metod političke borbe ostalo u narednim godinama. Pogrešno bi bilo “narodni odisaj” razumeti kao niz slučajnih i nepovezanih incidenata koji su posledica izliva narodnog gneva protiv mrskih naprednjaka. “Narodni odisaj” je zapravo proces koji je potrajao više godina, a nasilje nad političkom manjinom i neistomišljenicima postalo je obrascem političke kulture u Srbiji. Otuda izaziva nedoumicu činjenica da je “narodni odisaj” tek u poslednjih nekoliko godina postao predmet proučavanja istoričara.²⁷ Da li je tome razlog propaganda radikalne stranke, da li slab politički uticaj koji su naprednjaci imali u narodu, ostaće otvoreno pitanje. Da je reč o procesu, a ne o skupu izolovanih incidenata, govori i podatak da je stradanje naprednjaka trajalo gotovo celu deceniju i da je njegov konačan bilans 384 ubijena.²⁸

“Narodni odisaj” objašnjavan je i opravdavan kao čin eskalacije pravednog gneva, pomešanog sa izlivima nekontrolisane radosti zbog odlaska mrskih naprednjaka. Otuda Živan Živanović veli da je narodni odisaj u trenutku pada vlade Milutina Garašanina psihološki ponajviše razumljiv.²⁹ Kako onda objasniti kasnije nasrtaje na naprednjake: samo u godini 1889. život je izgubilo 57 ljudi, 1890. broj ubijenih je 61. Sve i da se uzme u obzir da su neke žrtve stradale od hadučke ruke, opet je teško sve pripisati gnevu napaćenog naroda.

Juna 1889. desilo se još jedno grozno političko ubistvo u selu Lioviću, okrugu beogradskom. Jedanaest izgreznika, nakon što su polupali seosku mehanu, krenulo je, naoružano prošćem, ka seoskoj školi, u

26 Ž. Živanović, *Politička istorija Srbije u drugoj polovini devetnaestog veka*, knj. 2, str. 326.

27 Od starijih pisaca, “narodnom odisaju” nešto veći prostor posvetio je Slobodan Jovanović u knjigama posvećenim vladavini Milana i Aleksandra Obrenovića. Živan Živanović je u drugoj i trećoj knjizi o političkoj istoriji Srbije posvetio više pažnje događajima iz juna 1887, a posebno 14. maja 1889. Od novijih, posebno treba istaći radove Latinke Perović: *Politički protivnik kao neprijatelj, Istorija i sećanje. Studije istorijske svesti*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2006, str. 64-75 i delo *Između anarhije i autokratije. Srpsko društvo na prelazima dva veka (XIX-XX vek)*, Helsinški odbor za ljudska prava, Beograd 2007. O “narodnom odisaju” pogledati takođe i: Slobodan G. Marković, *Grof Čedomilj Mijatović*, Dosije, Beograd 2007, poglavlje Svetkovina i “narodni odisaj”, str 171-175.

28 *Beli orao, ilustrovani kalendar za prostu 1897. godinu*, str. 51-55. Objavljen je spisak u kojem su postradali poimenice navedeni. Spisak sa imenima izginulih 1887. objavljen je i u *Videlu* br. 124. od 24. juna.

29 Videti napomenu br. 28.

kojoj je stanovao učitelj Jovan Janković, naprednjak. Nasilnici su učitelja sustigli pri pokušaju bekstva i mučki ubili.³⁰ Ovo ubistvo je imalo epilog na sudu i od jedanaestorice optuženih trojica su osuđena na smrt, a dvojica na dugogodišnju robiju, dok su ostali pušteni na slobodu.³¹ Teško je ovaj koloplet političkog terora objasniti samo iracionalnim porivima, premda zaista postoji nešto monstruozno i razumu neshvatljivo, posebno u događajima iz 1887.³² Ako je iracionalnu komponentu narodnog odisaja teže opisati, političke posledice obračuna sa naprednjacima su očigledne. Dok je društveno nasilje moguće objasniti kao spoj racionalnog i iracionalnog u neodređenoj meri, političko nasilje je aktivnost u kojoj svest, racionalni momenat, preteže nad iracionalnim.³³ Nema političkog nasilja a da se ono ne vrši sa određenim ciljem. Dok je iracionalno nasilje samo sebi cilj, političko nasilje je sredstvo da se do nekog drugog cilja dođe.

Da li je jedina krivica u zloj radnji naprednjaka, kako je to pokušao da predstavi Stojan Protić u svojim uspomena?³⁴ Tvrdnje da su pobijeni sami izazivali napade i da u tome nema nikakve politike, prenosila je radikalna štampa.³⁵ Viđenje naprednjaka, kao *političkog drugog*, dosta je jasno izneo Nikola Pašić u pismu Raši Miloševiću. U tom pismu iz 1886, napisanom povodom pregovora radikalskih prvaka sa liberalima, Nikola Pašić vrlo jasno iznosi mišljenje o Naprednoj stranci i posledicama njene vladavine po narod i državu.³⁶ On piše: “Nije, brate Rašo, mala stvar kad prvak³⁷ predloži da se naša stranka sporazume i na

30 Živan Živanović, *Politička istorija Srbije u drugoj polovini devetnaestog veka*, knjiga 3, Beograd 1924, str. 37-38.

31 *Isto*, str. 39. Ostalo je zabeleženo da je tadašnji ministar pravde, radikal i profesor Velike škole, Gligorije Geršić, tražio pomilovanje za osuđene pred namesnicima, rekavši: “Za Boga, gospodo Namesnici, pa zar tri života za jedan”.

32 Kako drugačije objasniti činjenicu da se nad ubijenima igralo kolo i muzika svirala, da su ljudi naticani na ražnjeve i kolje?

33 Dragan Simeunović, *Nasilje*, Enciklopedija političke kulture, Beograd 1993, str. 733.

34 “Naprednjaci su narodnom odisaju poglavito sami, sa kraljem Milanom, glavni uzrok bili, jer su se, naročito od 7. septembra 1883, održavali prostom silom”, u: Stojan Protić, *Odlomci iz ustavne i narodne borbe u Srbiji*, knjiga 2, Beograd 1912, str. 94.

35 Milan Piroćanac, *Beleške*, str. 380.

36 U proleće 1886. Kralj Milan je preko Pere Todorovića pokušao da utiče na radikale kako bi ovi sa naprednjacima formirali vladu. Saradnja sa naprednjacima kategorično je odbijena od strane radikalskih prvaka na skupu u Nišu aprila 1886, ali je zato prihvaćena saradnja sa Liberalnom strankom. Nikola Pašić piše Raši Miloševiću povodom ovih pregovora.

37 Pašić ovde misli na Peru Todorovića.

vladu dođe s onom istom strankom koja je *vinovnik svega zla u Srbiji*,³⁸ koja je i Srbiju i našu stranku do propasti dovela...”.³⁹ U produžetku Pašić naglašava da su naprednjaci “*srpstvo obrukali gorom brukom no ikom od kad postoji*”.⁴⁰ Reči radikalnog vođe nedvosmisleno ukazuju na naprednjake kao na ne samo neprijatelje Radikalne partije, već i čitavog naroda. Drugom prilikom, za skupštinskom govornicom, Nikola Pašić je vladavinu Napredne stranke ocenio strašnom jer je “zadrmla narodnu snagu... dovela finansije u neredi... napustila tradicionalnu narodnu politiku”.⁴¹ Stavovi koje je izneo radikalni vođa, a sa njim su se slagali i ostali prvaci stranke, mogli su lako poslužiti kao putokaz, a i opravdanje, za zločine koji su obeležili jedan period političke istorije Srbije.

Na kraju, moramo se zapitati kakva je povezanost partije, odnosno partija na vlasti sa političkim nasiljem nad pristalicama Srpske napredne stranke? Da li je nasilje podsticano od strane vlasti i, najzad, zašto su u tako dugom vremenskom roku nasilje i anarhija tolerisani od strane državnih službi?

Direktnih dokaza koji bi ukazali na umešanost državnih organa u zločine 1887. nema. Jedino što se može zaključiti, jeste da je intervencija policije izostala, bar u onoj meri u kojoj je to bilo neophodno.⁴² Utisak koji se nameće jeste da je vlast radije pustila da se linč sam od sebe ugasi nego da surovim merama okrene narod protiv sebe. Ovde se posebno misli na liberale Jovana Ristića, koji u događajima iz 1887. snose odgovornost kao i radikali. Ministar policije bio je liberal Radivoje Milojković. Kada je reč o liberalima, treba imati na umu da njihov vođa Jovan Ristić svakako nije bio ni prijatelj radikala ni njihov istomišljenik. Na kraju, radikali su liberale podjednako smatrali “vlasničkom” i neprijateljskom strankom. Savez radikala i liberala bio je samo posledica političkog pragmatizma i trenutnog rasporeda snaga na političkoj pozornici. Dolazak liberala na vlast 1887. pratilo je smenjivanje celokupnih opštinskih uprava koje su držali naprednjaci. Pripremajući se za predstojeće skupštinske izbore, na kojima će u Radikalnoj stranci imati žestokog protivnika čvrsto etabliranog u biračkom telu, liberalima nije preostalo ništa drugo do da pokušaju da organe vlasti, opštinske i policijske, preuzmu u svoje ruke. Trebalo je raditi brzo, dok se saveznici u vladi ne do-

38 Italikom označio M. P.

39 Nikola Pašić, *Pisma, članci i govori (1872–1891)*, Beograd 1995, str 220.

40 *Isto*, str. 221.

41 *Nikola Pašić u narodnoj skupštini*, 2, priredila Latinka Perović, Beograd 1997, str. 20.

42 S. Jovanović postavlja pitanje zašto u okruzima koji su bili zahvaćeni anarhijom nije proglašeno vanredno stanje i zaveden preki sud. Videti: Slobodan Jovanović, *Vlada Milana Obrenovića*, str. 321.

sete. U ovom poslu naprednjaci su došli kao posredna smetnja, našavši se na pozicijama koje sami nisu mogli da održe.⁴³

Uloga Narodne radikalne partije u “narodnom odisaju” je složena, posebno kada se ima u vidu da je ova stranka od 1889. sama držala vlast. Radikalna stranka je svoje političke ciljeve predstavljala kao ciljeve samog naroda, a svoju borbu kao narodnu borbu. Radikalna partija je uspjela da se identifikuje sa narodom, kao stranka “seljačke demokratije” i verovanje u stranku i njen program postalo je kao “religiozna dogma”.⁴⁴ Radikalna stranka je uvela narodnu masu u politiku i koristila ju je kao ključno sredstvo političke borbe. Sa druge strane, poistovećujući narodne ciljeve sa stranačkim, a stranku sa državom, radikali su u državnu upravu uveli načelo stranačke države.⁴⁵ Radikali su već jednom, u Timočkoj buni, pokazali sposobnost da organizuju narodnu masu i stave je u službu partije.

U svakom slučaju, “narodni odisaj” 1887. nije samo posledica narodnog gneva. Taj narodni gnev morao je neko podsticati, omogućiti i, na kraju, izgrednike ostaviti nekažnjenima. I upravo je ta činjenica veoma bitna za razumevanje ovog procesa obračunavanja sa političkim protivnikom. To je svest o neodgovornosti za počinjene zločine, a ta neodgovornost davala je zamah “odisaju”, a bila je posledica neaktivnosti državnih organa.

U slučaju obračuna sa naprednjacima u Beogradu 14. maja 1889, postoje ozbiljne sumnje u umešanost radikala. To govori činjenica da su kamenice pratili uzvici “napred radikali”, i da je masa ministra koji se pojavio na mestu napada pozdravljala uzvicima: “Živeo naš Koja!”. Najpre je radikalski list *Odjek* uoči 14. maja podsetio čitaoce na korupcionašku aferu naprednjačke vlade prilikom potpisivanja ugovora o željezničkom zajmu.⁴⁶ Posle 14. maja *Odjek* je na svaki način krivicu za napad

43 Zloupotreba policijskih i opštinskih organa nije bila novost i vlada Milutina Garašanina je državni aparat koristila u političke svrhe. Pogledati napomene br. 5 i 6. Među žrtvama narodnog gneva većinom su se nalazili seoski kmetovi, činovnici i oni koji su imali neku ulogu u organima uprave.

44 *Srpska radikalna stranka*, govor Jovana Žujovića na zboru samostalnih radikala u Jagodini, 10. avgust 1903, Beograd 1903, str. 9.

45 “Potčinjavajući birokratski sistem svojoj stranci, radikali su uneli u naš politički život jedno novo načelo – načelo stranačke države. I pre njih bilo je stranačka, koje su, kada bi došle na vladu, zadovoljavale svoje pristalice o trošku države; ali ranije stranke prikrivale su svoje strančarstvo kao da su ga se stidele. Radikali su ga otvoreno priznavali kao jedino tačno načelo državne uprave. Oni su govorili: zar se seljačka vlast može ostvariti drukčije nego na taj način, što će se državna vlast staviti u službu seljačke stranke.“ Videti: Slobodan Jovanović, *Vlada Aleksandra Obrenovića*, knjiga 1, str. 181.

46 Slobodan Jovanović, *Vlada Aleksandra Obrenovića*, str 422-423.

pokušao da pripiše samim naprednjacima, koji su se ponašali izazivački. U dopisu koji je jedan radikal poslao *Agramer Tagblat*-u stoji da je napad na zbor Napredne stranke unapred spremljen, ali da niko nije očekivao da će nemiri uzeti onolike razmere. Ovo je mišljenje za koje se zalaže Slobodan Jovanović.⁴⁷ Intervencija policije opet je bila zakasnela i mlaka, a ponašanje ministra Koste Taušanovića upravo je davalo podstreka onom osećaju neodgovornosti za zločine koji je pratio proces “narodnog odisaja”. Jednom označena kao neprijatelj, Napredna stranka je postala legitimna meta političke represije. I nakon osvajanja vlasti, Nikola Pašić je podsećao svoje partijske drugove da “politički protivnici ne spavaju, oni riju dan i noć protivu svijju tekovina koje je donela nova era posle abdikacije kralja Milana”.⁴⁸

Epilog

Srpska napredna stranka, koja se na izborima 1887. i 1889. iz razumljivih razloga nije ni pojavljivala, preko svog lista *Videlo* objavila je 11. juna 1889. da obustavlja svoj politički rad. Iako to nije bio njen definitivni kraj, ova partija nije više predstavljala nikakvu opasnost po vladavinu radikala. Kao stranka sa slabim uporištem u narodu, ona je politički uticaj izgubila još 1883, a održavala se zahvaljujući volji kralja Milana. Mnogo ozbiljnija posledica nego što je uklanjanje Napredne stranke sa političke scene jeste potpuni poraz projekta političke modernizacije Srbije koji je pokrenula Srpska napredna stranka 1880. “Narodni odisaj” je u simboličnom smislu trijumf antimodernizma i to u jednoj zemlji u kojoj su načinjeni tek prvi koraci ka izgradnji modernih političkih institucija. Naravno, mora se napomenuti da stanje kakvo je nastalo u Srbiji juna 1887. ima svoju predistoriju u dubokoj krizi koja je zahvatila zemlju, u činjenici da je zloupotreba vlasti u partijske svrhe već postala uobičajena praksa i da se reformatorskog programa iz 1880. odrekla i sama Napredna stranka.

I pored svega “narodni odisaj” ostaje kao jedinstven primer represije nad političkim protivnikom. Pogrešno bi bilo reći da sa dolaskom radikala na vlast nasilje postaje očigledno obeležje političke kulture u Srbiji. Nasilje, kao komunikacijska osnova u političkom delovanju, pa i kao politička praksa, prisutno je i pre pojave radikala kao političkog činioca. Ali ne smeju se zbog toga izgubiti iz vida promene koje je radikalizam doneo. Društvo koje se hvalilo slobodoumnim ustavom (1888) nije bilo takvo u praksi, a pravna nesigurnost i opšta raspuštenost u narodu postali su obeležje radikalske vladavine. “Nova era”, kako se izra-

47 *Isto.*

48 Nikola Pašić, *Pisma, članci i govori*, str. 333.

zio Pašić, donela je političku nestabilnost, a nasilje kao oblik političkog delovanja ostalo je konstanta srpske političke istorije. Politički poredak izgubio je razvojni element i političke institucije umesto da se kroz proces stalnog jačanja sve više nameću kao stožer napretka društva postale su sredstvo stranačkih obračuna. U jednoj predmodernoj državi, kakva je Srbija bila krajem 19. veka, političke elite morale su svoju ulogu da ozbiljnije shvate. Politička elita je izneverila ideal moderne države. Dublja istraživanja pokazaće da li je i to konstanta srpske istorije.

Mirko Popovic

“PEOPLE’S RELIEF” AND THE ADVENT
OF THE PEOPLE’S RADICAL PARTY TO POWER

Summary

The article is examining the violence that transpired in the course of the coming to power of the People’s Radical Party in Serbia in 1889. The event is perceived as an extreme form of the patterns of violence over political opponents, repeated both before and after the “relief”. Individual, collective, institutional and structural elements that contributed to the increase of violence are analyzed, as well as the influence of this event on the shaping of political culture in Serbia.

Key words: “People’s relief”, People’s Radical Party, Progressive Party.